

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

МОСТОВА Анастасія Дмитрівна

УДК 338.2:338.4 (477)

**СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

**Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління
національним господарством**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Чернігів – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному технічному університеті сільського господарства імені Петра Василенка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
Гуторов Андрій Олександрович,
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»,
провідний науковий співробітник
відділу організації менеджменту,
публічного управління та адміністрування.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Гарафонова Ольга Іванівна,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
Міністерства освіти і науки України,
професор кафедри менеджменту;

доктор економічних наук, професор
Покатаєва Ольга Вікторівна,
Класичний приватний університет,
перший проректор з науково-педагогічної та
наукової роботи;

доктор економічних наук, професор
Шапошников Костянтин Сергійович,
Причорноморський науково-дослідний інститут
економіки та інновацій,
директор.

Захист відбудеться 24 червня 2020 р. о 10³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 79.051.04 у Чернігівському національному технологічному університеті за адресою: 14035, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95, аудиторія 318.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Чернігівського національного технологічного університету за адресою: 14035, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Автореферат розісланий 22 травня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук, професор

В. В. Виговська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Гарантування продовольчої безпеки є стратегічним пріоритетом держави, що потребує реалізації високоефективної національної економічної політики. Забезпечення соціально-економічної стабільності та економічного зростання, високого рівня життя населення, інвестиційної привабливості та міжнародного визнання країни потребує від державних органів влади розробки механізмів та інструментів, спрямованих на забезпечення громадян високоякісними продуктами харчування у достатньому обсязі, стабільності внутрішнього продовольчого ринку, продовольчої незалежності. Сучасний кризовий стан національної економіки зумовлює поглиблення соціально-економічних проблем, що, своєю чергою, призводять до погіршення продовольчого забезпечення населення. Фактичний рівень споживання продуктів харчування населенням не відповідає раціональним нормам, спостерігається незбалансованість раціону. Через низьку купівельну спроможність громадянам України доводиться забезпечувати потреби у поживних речовинах за рахунок дешевших і менш якісних продуктів харчування. При достатній кількості продовольства населення країни не може дозволити собі споживання життєво важливих харчових продуктів на достатньому з медичної точки зору рівні. Окреслене коло проблем підсилюється нерозвиненою системою державного контролю за якістю продовольства, невідповідністю державних інструментів регулювання ринковим потребам. Наслідками є гальмування розвитку експортного потенціалу держави, зниження конкурентоспроможності продукції аграрного сектора на внутрішньому і міжнародному ринках. Розв'язання окреслених проблем потребує проведення ґрунтовних наукових розвідок з метою формування міцного теоретико-методологічного підґрунтя й розробки стратегії продовольчої безпеки держави.

Фундаментальні дослідження методології стратегічного планування представлені у наукових працях відомих зарубіжних науковців, зокрема: І. Ансоффа, Д. Брайсона, К. Боумена, К. Ендрюса, Б. Крозбі, Г. Мінцберга, А. Стрикленда, Дж. Стюарта, А. Томпсона, А. Чандлера та інших, які створили науково-методологічну базу розробки і реалізації стратегій розвитку національних економік.

Розв'язанню проблем теорії, методології та практики розробки економічних стратегій розвитку держави та агропродовольчого сектора економіки присвятили свої праці О. Алимов, Я. Базиліук, В. Богуцький, Б. Буркинський, В. Вакуленко, З. Варналій, В. Виговська, А. Гальчинський, О. Гарафонова, В. Геєць, О. Гонта, О. Гончаренко, А. Гуторов, Б. Данилишин, О. Дадій, Я. Жаліло, В. Ільчук, М. Калінчик, Б. Кваснюк, І. Кушнір, М. Кизим, В. Коломийчук, М. Кропивко, О. Лапко, А. Лисецький, Є. Лисицин, Ю. Лупенко, П. Макаренко, М. Малік, В. Мамонова, В. Маргасова, В. Месель-Веселяк, Л. Мусіна, С. Пирожков, В. Пономаренко, В. Роговий, П. Саблук, В. Савченко, В. Тертичка, Н. Ткаленко, Ю. Шаров, С. Шкарлет, О. Шубін та інші.

Дослідження окремих аспектів стратегічного забезпечення продовольчої безпеки держави проводились такими вітчизняними вченими-економістами, як: М. Бабич, О. Білорус, О. Бородіна, О. Вараксіна, О. Варченко, Н. Вдовенко, В. Власов, О. Гойчук, Ж. Дерій, О. Єрмаков, М. Ібатуллин, Г. Калетнік, С. Кваша, О. Коваленко, О. Красноручський, Д. Крисанов, Г. Кундєєва, О. Куць, І. Лукінов, Ю. Лузан, В. Малигіна, Т. Мостенська, Р. Мудрак, Є. Нікішин, В. Онегіна, Б. Пасхавер, К. Пилипенко, О. Покатаєва, М. Пугачов, Л. Рогатіна, М. Сичевський, О. Скидан, Р. Тринько, В. Трегобчук, І. Федулова, М. Хвесик, К. Шапошников, О. Шебаніна, О. Шпичак, О. Шубравська, О. Яценко та інші.

Відаючи належне істотному науковому доробку вказаних вчених, що дав змогу сформуванню комплексне бачення теоретико-прикладних засад продовольчої безпеки, зауважимо, що наявні дослідження не можуть повною мірою задовольнити необхідність розробки механізму формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки, що потребує посиленої уваги з огляду на проведення державної зовнішньоекономічної політики, спрямованої на підтримання відкритості внутрішніх ринків в умовах євроінтеграції України, виникнення нових загроз продовольчій безпеці держави, зокрема тиску з боку іноземних торгових партнерів. Очевидною є необхідність розвитку наукових підходів до розробки системи збалансованих показників продовольчої безпеки держави та здійснення комплексного моніторингу її забезпечення. Подальшого методологічного обґрунтування потребують організаційно-економічний механізм формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки, підходи до стратегічного аналізу продовольчої безпеки держави. В сучасних умовах гостро постає необхідність визначення стратегічних векторів забезпечення стійкості агропродовольчого ринку в системі гарантування продовольчої безпеки держави.

Актуальність окреслених проблеми та пріоритетність їх вирішення обумовили вибір теми дисертації, визначення, об'єкта, предмета, мети і задач дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт: Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка за темою «Організаційно-економічні та технологічні засади підвищення ефективності виробництва і реалізації продукції в умовах формування інноваційної моделі розвитку агропромислового виробництва» (номер державної реєстрації 0111U005203), де автором розроблено збалансовану систему показників з оцінювання ефективності реалізації стратегії продовольчої безпеки держави, побудовано стратегічні карти продовольчої безпеки; ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» за темою «Маркетингове управління конкурентоспроможністю на мікро-, мезо-, макрорівнях в сучасних умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0114U005600), у межах якої автором обґрунтовано методологічні та методичні засади, механізми та інструменти формування та реалізації стратегії продовольчої безпеки держави.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретико-методологічних і науково-практичних засад формування та реалізації стратегії продовольчої безпеки держави для забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- здійснити науково-теоретичну концептуалізацію змісту стратегії економічного розвитку;
- узагальнити наукові підходи до визначення продовольчої безпеки держави як об'єкта стратегічного макроекономічного планування;
- розвинути теоретичні засади формування та реалізації стратегії продовольчої безпеки держави;
- обґрунтувати методологічний підхід до стратегічного аналізу продовольчої безпеки держави;
- сформувати методологічні засади розробки стратегії продовольчої безпеки на основі концепції збалансованої системи показників;
- узагальнити міжнародний досвід реалізації державних стратегій забезпечення продовольчої безпеки;
- здійснити комплексну оцінку стану забезпечення продовольчої безпеки України, встановити динаміку її трансформації під впливом глобалізаційних чинників;
- охарактеризувати систему правового й інституційного забезпечення стратегій продовольчої безпеки держави;
- розробити методичні положення інтегрального індикативного оцінювання рівня продовольчої безпеки держави;
- обґрунтувати концептуальні засади удосконалення організаційно-економічного механізму формування й реалізації стратегії продовольчої безпеки;
- сформувати пропозиції щодо модернізації інституційного та організаційного базису інформаційної системи моніторингу продовольчої безпеки держави;
- визначити стратегічні напрями забезпечення стійкості агропродовольчого ринку в системі гарантування продовольчої безпеки держави;
- розробити стратегію забезпечення продовольчої безпеки України в умовах економічної інтеграції.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення продовольчої безпеки держави.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні, методичні та практичні засади формування і реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки держави.

Методи дослідження. Теоретико-методологічний базис дослідження становлять діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення суспільно-економічних явищ і процесів, пов'язаних із забезпеченням продовольчої безпеки держави, стратегічним розвитком національного

господарства. Для досягнення поставленої мети і завдань дослідження були використані такі загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: *абстрактно-логічний* (систематизація і теоретичне узагальнення поглядів на продовольчу безпеку держави); *узагальнення й абстрагування* (дослідження наукових підходів до розуміння сутності стратегії продовольчої безпеки); *історичний і порівняльного аналізу* (дослідження еволюції та сучасних наукових підходів до стратегії економічного розвитку); *формалізації* (обґрунтування методичних засад оцінювання рівня продовольчої безпеки держави); *індукції та дедукції* (обґрунтування загроз продовольчій безпеці держави); *статистичний* (дослідження стану і тенденцій продовольчої безпеки в Україні); *порівняльного аналізу* (дослідження наукових підходів до стратегічного забезпечення продовольчої безпеки держави на міжнародному рівні, оцінювання рівнів споживання харчових продуктів і витрат на харчування, достатності споживання та самозабезпечення продовольчими продуктами в Україні); *графічний* (унаочнення окремих теоретичних положень та результатів аналізу досліджуваних економічних явищ і процесів).

Інформаційну базу дослідження становлять нормативно-правові акти органів державної влади України, матеріали Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, дані Державної служби статистики України, а також статистичних служб міжнародних організацій, наукові публікації вітчизняних і зарубіжних учених з досліджуваної проблематики, ресурси мережі Інтернет, особисті спостереження та розрахунки дисертанта.

Наукова новизна одержаних результатів. Найвагоміші результати дослідження, що мають наукову новизну і виносяться на захист, полягають у наступному:

вперше:

- сформовано теоретичну конфігурацію організаційно-економічного механізму формування й реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки держави, метою якого є регламентація процесів взаємодії між суб'єктами формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки на всіх рівнях державного управління, що здійснюється за етапами стратегічного аналізу, розробки, реалізації стратегії, моніторингу та коригування стратегічних заходів, детермінує склад вхідної та вихідної інформації для кожного етапу та джерела її отримання, що дає змогу впорядкувати цілі й завдання стратегії продовольчої безпеки, обґрунтувати інструменти й систему показників оцінювання ефективності її впровадження;

- обґрунтовано методичні засади розробки стратегії продовольчої безпеки держави з використанням збалансованої системи показників соціально-економічного розвитку, відповідно до базових етапів стратегічного планування, що передбачають визначення стратегічних цілей, розробку стратегічних карт фінансування аграрної політики, соціального супроводу населення, регулювання й інфраструктурного забезпечення внутрішнього ринку, державного управління та ресурсного забезпечення продовольчої безпеки, обґрунтування цільових індикаторів досягнення стратегічних цілей, розробку

стратегічних заходів продовольчої безпеки згідно зі стратегічними картами, що в підсумку дає змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки між цілями та пріоритетами подолання кризового стану, підтримання стійкості та підвищення рівня продовольчої безпеки у глобалізованому економічному просторі;

- розроблено організаційні засади створення інформаційної системи моніторингу стратегії продовольчої безпеки держави, що дають змогу автоматизувати і прискорити процеси стратегічного аналізу, розробки і реалізації планів продовольчої безпеки на державному й регіональному рівнях, моніторингу та оцінювання ефективності їх реалізації в оперативному режимі за допомогою комплексного програмно-технологічного інструментарію з функціональними й прикладними підсистемами аналітичного забезпечення й стратегічного планування, раціонально перерозподілити функції між суб'єктами інформаційного забезпечення й ухвалення управлінських рішень з обґрунтування заходів і механізмів гарантування продовольчої безпеки;

удосконалено:

- теоретико-методологічні засади стратегічного аналізу продовольчої безпеки держави на основі комплексного аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища з використанням системи інтегральних показників для оцінки стану агропромислового виробництва, кон'юнктури агропродовольчого ринку, ресурсного забезпечення агропродовольчого сектора економіки, споживання продовольства, що, на відміну від існуючих, дає змогу ідентифікувати слабкі сторони й загрози стабільного продовольчого забезпечення, обґрунтувати стратегічні напрями раціонального розподілу ресурсів, визначити інституціональних агентів на етапах розробки, реалізації й моніторингу впровадження стратегії продовольчої безпеки;

- методичний підхід до оцінювання рівня продовольчої безпеки держави на основі інтегрального індексу, що, на відміну від існуючих, обчислюється за показниками обсягів виробництва та їх співвідношення зі споживчим попитом на продовольство, залежності агропродовольчого сектора економіки від імпорту, самозабезпеченості продовольчою продукцією і сировиною, якості і доступності продовольства та збалансованості раціону харчування за соціально-економічними групами населення, що дає змогу оптимізувати державні ресурси залежно від пріоритетних напрямків гарантування продовольчої безпеки, підвищити ефективність реалізації національних і регіональних стратегій продовольчої безпеки;

- методичний інструментарій вимірювання загроз продовольчій безпеці держави, особливістю якого є розрахунок статистичного коефіцієнту втрат, що показує відсоток зниження результатного індикатора продовольчої незалежності при настанні факторів ризику зниження обсягів виробництва, споживання й збільшення експорту та імпорту, що дає змогу виявити чинники тиску на продовольчу безпеку та процес її гарантування державою. Перевага такого підходу полягає у можливості формування наукового підґрунтя для розробки заходів з мінімізації дії виявлених загроз продовольчій безпеці держави та підвищенні якості ухвалюваних управлінських рішень;

набуло подальшого розвитку:

- методологічні засади формування стратегії продовольчої безпеки держави, що, на відміну від існуючих, характеризуються синергією взаємозв'язку стратегічних напрямів, стратегічних цілей і завдань, середньо- і короткострокових цілей та результатів на рівнях забезпечення ефективного агропромислового виробництва, підтримки внутрішнього товарного ринку, формування платоспроможного попиту населення, забезпечення якості й безпечності продовольства, та дають змогу застосовувати системний підхід до розробки стратегії як державного документу, становлять базис для розробки державних програм, методичних рекомендацій, інструкцій та інших документів у сфері стратегічного забезпечення продовольчої безпеки в умовах децентралізації влади;

- класифікація загроз продовольчій безпеці держави, яка, на відміну від існуючих, охоплює адміністративні загрози на рівнях державного управління та сільськогосподарських і промислових товаровиробників, ринкові загрози на рівнях зовнішньоекономічної діяльності країни та внутрішнього ринку, соціальні загрози у сферах забезпечення високого рівня життя населення та гарантування якості продовольчої продукції, природно-техногенні загрози стабільному агропромислому виробництву й постачанню продовольства, інформаційні загрози, пов'язані з низьким інформаційним забезпеченням ринкових агентів та браком аналітичної бази й системного моніторингу стану продовольчої безпеки на всіх рівнях ієрархії економіки, неефективній організації інформаційної взаємодії суб'єктів гарантування продовольчої безпеки, що сприяє поглибленню і удосконаленню структури інформаційно-аналітичної бази моніторингу стану продовольчої безпеки держави, встановленню відповідності індикаторів соціально-економічного розвитку стратегічним цілям і завданням державної стратегії продовольчої безпеки;

- концептуальні засади стратегічного забезпечення продовольчої безпеки держави в системі реалізації Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, що охоплюють комплекс заходів із підтримання економічної доступності продовольства для населення на основі обґрунтування програм фінансової допомоги та забезпечення соціальними гарантіями найменш захищених груп населення, створення системи соціальних стандартів та їх підтримання, розвитку сімейних фермерських господарств, гарантування стабільного рівня зайнятості громадян, зокрема на селі, даючи змогу підвищити соціально-економічний розвиток країни та рівень життя населення;

- стратегічні напрями забезпечення продовольчої безпеки України в умовах економічної інтеграції, які, на відміну від існуючих, охоплюють комплекс заходів з удосконалення системи контролю якості та безпечності сільськогосподарської продукції та продовольства, напрями підвищення продовольчої незалежності та самозабезпечення продуктами харчування, а також шляхи поглиблення інтеграції країни у міжнародні системи продовольчого обміну, що сприяє вдосконаленню товарної структури експорту й імпорту, захисту внутрішнього продовольчого ринку від низькоякісних харчових продуктів, розвитку агропромислового виробництва;

- поняттєво-категоріальне поле теорії економіки в частині поглиблення наукового базису продовольчої безпеки держави завдяки уточненню змісту дефініції «стратегія продовольчої безпеки», під якою, на відміну від існуючих, необхідно розуміти план по досягненню такого рівня розвитку національної економіки та її агропродовольчого сектора, за якого населенню буде гарантовано стабільне постачання продовольства, що відповідатиме встановленим стандартам якості, і створено соціально-економічні умови для споживання, відповідно до раціональних медичних норм, незалежно від загроз глобалізації та стану кон'юнктури продовольчого ринку;

- дескриптивну конструкцію організаційного механізму управління стійкістю агропродовольчого ринку в системі гарантування продовольчої безпеки держави що сприятиме збалансованому розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку на рівнях оптово-роздрібної торгівлі продовольством та сільськогосподарською продукцією, складського і транспортного обслуговування товаровиробників і споживачів, інформаційного й кредитно-фінансового забезпечення учасників агропродовольчого ринку, підготовки кадрів для агропромислового виробництва.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення дисертації доведені до рівня науково-методичних розробок та науково-практичних рекомендацій щодо формування й реалізації стратегії продовольчої безпеки України, прийняті до впровадження науковими установами, організаціями, органами державної влади, а також використовуються в освітньому процесі у закладах вищої освіти. Зокрема, Дніпровська районна рада Дніпропетровської області підтверджує практичне впровадження пропозицій автора щодо обґрунтування стратегічних напрямів розвитку аграрного ринку, розвитку відповідної інфраструктури та переробної промисловості району (довідка № 15/1682 від 20.11.2019 р.). Обґрунтовані стратегічні засади забезпечення продовольчої безпеки України прийнято до впровадження Відділенням аграрної економіки та продовольства НААН (довідка № 07-05/108 від 26.12.2019 р.). Пропозиції стосовно стратегічного забезпечення продовольчої безпеки регіону на основі збалансованої системи показників було прийнято до впровадження Департаментом агропромислового розвитку Харківської обласної державної адміністрації (довідка № 08-29/08/74 від 10.01.2020 р.). Обґрунтовані стратегічні напрями формування та реалізації продовольчої безпеки в частині розробки програми продовольчої безпеки району, а також рекомендації з виконання соціальних програм і програм розвитку споживчого ринку були використані в роботі Виконавчого комітету Центральної районної у місті Дніпрі ради під час розробки Програми соціально-економічного та культурного розвитку Центрального району на 2020 рік (довідка № 16/10 від 10.01.2020 р.). Наукові підходи щодо розробки продуктивних стратегій з використанням збалансованої системи показників, а також удосконалені теоретико-прикладні засади стратегічного аналізу схвалені ПрАТ «Філіп Морріс Україна» (довідка № 12 від 16.09.2015 р.). Основні результати досліджень використовуються в освітньому процесі Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра

Василенка (довідка № 05-681 від 09.10.2019 р.) та ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» (довідка № 847/4 від 15.11.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною кваліфікаційною науковою працею. Усі наукові положення, висновки та рекомендації, що викладені у роботі та виносяться на захист, одержані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використані лише ті положення, що є результатом власних досліджень. Внесок автора у праці, опубліковані у співавторстві, зазначено у списку публікацій за темою дисертації. Дисертація не містить наукових положень і результатів, отриманих у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати досліджень, що викладені у дисертації, доповідалися, обговорювалися та були схвалені на всеукраїнських та міжнародних наукових і науково-практичних конференціях, зокрема: «Розвиток соціально-економічних систем в сучасних умовах» (м. Одеса, 2-3 лютого 2018 р.); «Стратегії інноваційного розвитку економіки країни: проблеми, перспективи, ефективність» (м. Київ, 24 лютого 2018 р.); «Перспективи розвитку економічної системи з урахуванням сучасних євроінтеграційних процесів», (м. Дніпро, 17 березня 2018 р.); «Сучасні напрямки розвитку ринкової економіки на засадах конкурентоспроможності, інноваційності та сталості» (м. Запоріжжя, 6 квітня 2018 р.); «Problems of modern science» (м. Намур, Бельгія, 30 березня 2018 р.); «Economy and Management: Modern Transformation in the Age of Globalization» (м. Клайпеда, Литва, 23 березня, 2018 р.); «Research and Innovation» (м. Нью-Йорк, США, 27 лютого 2019 р.); «Die Relevanz und die Neuheit der modernen wissenschaftlichen Studien» (м. Відень, Австрія, 23 серпня 2019 р.); «Аналіз сучасних тенденцій забезпечення ефективності економіки країни» (м. Київ, 12-13 січня 2018 р.); «Стратегічні напрями економічної та соціальної політики у ринкових умовах» (м. Київ, 24 лютого 2018 р.).

Публікації. Основні результати дисертації викладено в 38 наукових працях загальним обсягом 43,4 ум. друк. арк., з яких автору належать 42,7 ум. друк. арк., у тому числі: 1 одноосібна монографія обсягом 18,4 ум. друк. арк.; 3 – розділи в колективних монографіях обсягом 3,4 ум. друк. арк.; 23 статті у наукових фахових виданнях України обсягом 18,7 ум. друк. арк.; 10 – матеріали конференцій обсягом 2,3 ум. друк. арк. До міжнародних наукометричних баз даних і каталогів включено 21 статтю, у т. ч. 2 – до Scopus та Web of Sciences.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації – 434 сторінки, з яких основного тексту – 369 сторінок. Робота містить анотації на 15 стор., 65 таблиць і 41 рисунок, з яких 12 займають площу повної сторінки, 1 додаток на 6 стор. Список використаних джерел налічує 305 найменувань і розміщено на 31 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, розкрито основні положення наукової новизни, практичне значення одержаних результатів, а також ступінь їх апробації, визначено авторський внесок здобувача і структуру дисертації.

У першому розділі «Теоретичні засади стратегії забезпечення продовольчої безпеки держави» досліджено сутність стратегій економічного розвитку та їх ролі у забезпеченні економічної безпеки держави; розвинуто наукові погляди на зміст продовольчої безпеки як об'єкта стратегічного макроекономічного планування; обґрунтовано теоретичні засади формування й реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки держави.

Дослідження теоретичних підходів до визначення змісту дефініції «стратегія економічного розвитку» показало, що її слід розуміти: як управлінську діяльність, що враховує процеси досягнення цілей й сутнісно співвідноситься зі стратегічним баченням і уявленням про бажаний стан суб'єкта; як план дій по досягненню цілей і завдань економічного розвитку; як програму розвитку суб'єкта; як процес, спрямований на розробку і впровадження стратегії розвитку організації, регіону, країни, а також пристосування до цих умов; як документ, що визначає основні цілі і напрями розвитку, завдання, критерії та засоби їх досягнення.

Управлінський зміст економічної стратегії на загальнодержавному рівні визначено як узагальнену модель майбутнього стану економіки, для досягнення якого необхідно розробити систему планів і засобів їх реалізації, обґрунтувати комплекс стратегічних напрямів, цілей, пріоритетів і завдань, встановити ресурсні потоки, визначити інструменти та систему індикаторів для оцінки ступеня досягнення стратегічних цілей.

Економічний зміст продовольчої безпеки, як об'єкта стратегічного макроекономічного планування, полягає в розміщенні продуктивних сил, раціональній організації виробництва продовольства, ринкових відносин та державних продовольчих резервів, згідно з наявними стратегічними перевагами країни за умови створення таких соціально-економічних відносин, коли буде гарантовано доступ до продуктів харчування всьому без винятку населенню держави у кількості і якості, що відповідають науково обґрунтованим параметрам і медичним нормам.

Стратегія продовольчої безпеки держави є частиною загальної стратегії розвитку національного господарства, охоплює комплекс міжгалузевих співвідношень, направлених на раціональне забезпечення населення якісним продовольством за доступними цінами. Формування й реалізація стратегії продовольчої безпеки держави ґрунтується на взаємозв'язаних напрямках, цілях і результатах (рис. 1).

Рис. 1. Структурна модель стратегії продовольчої безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

Для підвищення синергетичного ефекту формування й реалізації стратегії продовольчої безпеки держави розроблено класифікацію загроз продовольчій безпеці, яка охоплює такі загрози на рівнях державного управління й товаровиробників, ендогенного й екзогенного ринкових середовищ, соціальні загрози у сферах забезпечення високого рівня життя населення та постачання якісного продовольства, природні ризики агропромислового виробництва. У науковому плані це сприяє удосконаленню системи оцінки стану продовольчої безпеки, моніторингу загроз, визначенню пріоритетних стратегічних цілей і завдань, напрямів державної підтримки, цільових програм, а також їх коригування, залежно від ймовірності реалізації загроз, тривалості та міри їх впливу на продовольчу безпеку держави.

До того ж виокремлено інформаційні загрози продовольчої безпеки, що полягають у низькому інформаційному забезпеченні суб'єктів агропродовольчого ринку та звуженому моніторингу продовольчої безпеки, відсутності аналітичної бази для ідентифікації загроз, неефективній організації інформаційної взаємодії інституціональних суб'єктів гарантування продовольчої безпеки держави. Своєю чергою, це є основою для подальшого обґрунтування організаційних засад інформаційного забезпечення формування й реалізації стратегії продовольчої безпеки держави.

У другому розділі **«Методологічний базис формування та реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки держави»** поглиблено методологічні засади розробки стратегії продовольчої безпеки держави, обґрунтовано методологічний підхід до стратегічного аналізу продовольчої безпеки держави, узагальнено міжнародний досвід реалізації державних стратегій продовольчої безпеки.

Розроблено збалансовану систему показників продовольчої безпеки держави, зміст якої полягає у визначенні стратегічних цілей, побудові стратегічних карт, обґрунтуванні результатів та цільових показників їх оцінювання, розробці стратегічних заходів з гарантування продовольчої безпеки з урахуванням стратегічних пріоритетів державотворення.

Стратегічні карти забезпечення продовольчої безпеки держави репрезентовано через сукупність цілей та причинно-наслідкових зв'язків між ними, визначення послідовності або пріоритетності їх реалізації. Задля вирішення методологічної складової досліджуваної проблеми в роботі обґрунтовано стратегічні фінансові цілі аграрної політики у збалансованій системі показників продовольчої безпеки, зокрема визначені напрями оптимального використання активів та інвестицій аграрними підприємствами, трансформації системи державної підтримки і фінансування товаровиробників, зниження витрат та підвищення рівня рентабельності агропромислового виробництва, напрямів управління фінансовими ризиками сільськогосподарського виробництва. Стратегічні завдання і прогностичні цільові індикатори зорієнтовані на підвищення інвестиційної привабливості та зростання ефективності в агропродовольчому секторі економіки, що створює базис для

реалізації стратегічного потенціалу і формування підґрунтя для підтримання достатнього рівня продовольчої безпеки у довгостроковій перспективі.

Визначено стратегічні цілі соціального забезпечення у збалансованій системі показників продовольчої безпеки, що полягають у державному регулюванні цінової політики на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, розробці напрямів соціальної політики та адресної допомоги окремим соціальним групам населення, створенні системи моніторингу економічної доступності продуктів харчування, формуванні системи забезпечення якості і безпечності сільськогосподарської та продовольчої продукції. Стратегічні завдання полягають у підтриманні економічної доступності продовольства для населення та забезпеченні платоспроможного попиту, що залежить від цін на продовольчі товари та реальних доходів споживачів.

Також обґрунтовано стратегічні цілі у сфері регулювання внутрішнього ринку та інфраструктурної підтримки задля досягнення встановлених показників продовольчої безпеки, які орієнтовані на мінімізацію витрат у логістичному ланцюгу з метою забезпечення ринкового регулювання ціноутворення на продовольство в країні. Зокрема, такими цілями визначено вдосконалення регулювання агропродовольчого ринку та управління продовольчою незалежністю, розвиток системи логістики і ринкової інфраструктури для сільгоспприємств, зниження витрат у межах логістичної системи збуту продовольства на внутрішньому ринку, вдосконалення системи моніторингу і прогнозування стану ринку сільгосппродукції та продовольства.

Встановлено стратегічні цілі державного управління та ресурсного забезпечення ринку у збалансованій системі показників продовольчої безпеки, що полягають у розвитку форм та засобів регулювання аграрного ринку, формуванні стратегічних продовольчих резервів та забезпеченні обсягів виробництва аграрної продукції для гарантування такої безпеки й реалізації експортного потенціалу країни.

Загалом, впровадження збалансованої системи показників продовольчої безпеки держави сприяє досягненню синергетичного ефекту за рахунок формування причинно-наслідкових зв'язків між стратегічними цілями та напрямами державної політики щодо їх досягнення, цільовими індикаторами оцінювання результатів реалізації стратегії продовольчої безпеки.

Удосконалено методологічний підхід до стратегічного аналізу продовольчої безпеки держави, що дає змогу комплексно оцінити вплив чинників на продовольчу безпеку держави за допомогою системи оціночних макроіндикаторів, які в динаміці характеризують сильні й слабкі сторони, можливості і загрози, визначити пріоритетність стратегічних цілей, завдань, напрямів ефективного розподілу ресурсів та економічних благ в країні. Результатом стратегічного аналізу продовольчої безпеки держави, що обґрунтовано здійснювати за відповідними етапами (рис. 2), є система відносних величин для об'єктивної оцінки тенденцій продовольчої безпеки, ендогенних і екзогенних чинників її формування, а також ідентифікації їх стійкості в часі.

Рис. 2. Логічна послідовність стратегічного аналізу продовольчої безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

На основі стратегічного аналізу виявлені основні конкурентні переваги України в контексті забезпечення продовольчої безпеки та які варто розвивати на державному рівні. До них належать достатність виробництва продуктів харчування, позитивний баланс зовнішньої торгівлі окремими продовольчими товарами, самозабезпеченість продукцією рослинництва. Основними стратегічними заходами підтримання стабільного рівня продовольчої безпеки є підвищення обсягів виробництва продукції, скорочення обсягів імпорту продуктів харчування, підтримання продовольчої незалежності, вдосконалення ринкової інфраструктури.

Показано, що нестійкі сильні сторони продовольчої безпеки України потребують більш ефективного управління у порівнянні зі стійкими. Висока частка продовольчих витрат у бюджеті домогосподарств (47,7 % у 2018 р.) призводить до зниження економічної доступності споживання. Обґрунтовано стратегічні заходи із реформування соціальної політики держави та формування системи державної підтримки сільськогосподарських виробників у галузі тваринництва. Низька продуктивність праці в агропродовольчому секторі економіки та зростання цін на сільськогосподарську продукцію потребують вдосконалення державного регулювання продовольчого ринку, залучення кадрів у аграрний сектор та мотивації населення до роботи у сільській місцевості у довгостроковій перспективі. Для розв'язання проблеми невідповідності між темпами зростання цін на продукти харчування і заробітної плати населення запропоновано концептуальну модель комплексної соціально-економічної політики, спрямованої на підвищення рівня життя населення та його соціального захисту.

Узагальнення міжнародного досвіду реалізації державних стратегій продовольчої безпеки дало змогу встановити, що такі стратегії ґрунтуються або на політиці відкритості внутрішнього продовольчого ринку та імпорту продовольства, або на експансії зовнішніх ринків за рахунок розвитку власного продовольчого комплексу та системи підтримки аграрного сектора економіки.

Визначено, що стратегічними напрямками забезпечення продовольчої безпеки держави в умовах інтеграції України у світове господарство є вдосконалення та розвиток системи контролю за якістю та безпечністю сільськогосподарської продукції і продовольства відповідно до міжнародних стандартів, підвищення продовольчої незалежності і самозабезпечення продукцією з високою нормою додаткової вартості, посилення ролі України у забезпеченні міжнародної продовольчої безпеки та нарощування обсягів експорту харчових продуктів й органічної сільськогосподарської продукції. Для цього необхідно гармонізувати нормативно-правову базу відповідно до вимог СОТ і ЄС у сферах якості і безпечності продукції, захисту споживачів, проведення обов'язкового й регулярного аудиту підприємств харчової промисловості на відповідність стандартам із безпечності та якості, а також посилити контроль за імпортованою продукцією. Гарантування продовольчої незалежності та самозабезпечення обґрунтовано здійснювати за рахунок механізмів захисту внутрішнього ринку на основі обмеження імпорту, державного стимулювання виробництва окремих видів продовольчої продукції, використання механізму тарифних квот у рамках двосторонніх торговельних угод, заборони та обмеження імпорту на підставі санітарних та фітосанітарних заходів. Стратегічними напрямками підвищення ролі України у міжнародній продовольчій безпеці є до того ж збільшення квот на імпорт продовольства до країн-членів ЄС, розвиток зовнішніх ринків збуту для українських експортерів, державне стимулювання експорту та участі у ньому підприємств малого та середнього бізнесу.

У третьому розділі «**Стан та передумови забезпечення продовольчої безпеки України**» здійснено комплексне оцінювання рівня продовольчої безпеки України, надано комплексну характеристику правового й інституційного забезпечення стратегії продовольчої безпеки держави, ідентифіковано вплив глобалізаційних чинників на її продовольчу безпеку, досліджено стан розвитку агропродовольчого сектора економіки країни та формування платоспроможного попиту в контексті забезпечення продовольчої безпеки держави.

В результаті проведеного аналізу динаміки обсягів споживання у середньому на одну особу на рік виявлено його незбалансованість майже по всім видам харчових продуктів (табл. 1). Протягом 2010-2018 рр. відбулося зниження обсягів споживання яєць на 21,4 %, цукру – на 12,7 %, картоплі – на 41,3 %, овочів та баштанних продовольчих культур – на 25,6 %, фруктів, ягід та винограду – на 5,0 %, хліба і хлібних продуктів – на 10,5 %. Водночас споживання м'яса і м'ясопродуктів зросло на 13,1 %, молока і молочних продуктів – на 11,0 %, риби і рибопродуктів – на 15,9 %, олії та інших рослинних жирів – на 21,6 %.

**Співвідношення фактичних обсягів і раціональних норм споживання
в Україні з розрахунку на одну особу за рік, кг**

Харчові продукти	Раціональна норма споживання	Різниця між фактичними та раціональними обсягами споживання, кг								
		2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
М'ясо і м'ясопродукти	80	-28,0	-28,8	-25,6	-23,9	-25,9	-29,1	-28,6	-28,3	-21,2
Молоко і молочні продукти	380	-173,6	-175,1	-165,1	-159,1	-157,2	-170,1	-170,5	-180,0	-150,8
Яйця, шт.	290	0,0	20,0	17,0	19,0	20,0	-10,0	-23,0	-17,0	-62,0
Риба і рибопродукти	20	-5,5	-6,6	-6,4	-5,4	-8,9	-11,4	-10,4	-9,2	-3,2
Цукор	38	-0,9	0,5	-0,4	-0,9	-1,7	-2,3	-4,7	-7,6	-5,6
Олія та інші рослинні жири	13	1,8	0,7	0,0	0,3	0,1	-0,7	-1,3	-1,3	5,0
Картопля	124	4,9	15,3	16,2	11,4	17,0	13,5	15,8	19,4	-48,4
Овочі та баштанні продовольчі	161	-17,5	1,8	2,4	2,3	2,2	-0,2	2,7	-1,3	-54,2
Фрукти, ягоди, виноград	90	-42,0	-37,4	-36,7	-33,7	-37,7	-39,1	-40,3	-37,2	-44,4
Хліб і хлібні продукти	101	10,3	9,4	8,4	7,4	7,5	2,2	0,0	-0,2	-1,4

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Співвідношення фактичних обсягів і раціональних норм споживання основних груп продовольства в Україні з розрахунку на одну особу за рік за 2010–2018 рр. вказує на системні вади у продовольчій безпеці держави, погіршення рівня життя населення та загрози для існування окремих соціальних груп. До того ж рівень нераціональності споживання значно погіршився у 2015–2018 рр., навіть за такими видами продуктів як картопля і хліб. Істотне зниження обсягів споживання продовольчих товарів вказує на глибоку економічну кризу в країні, коли через суттєве зростання цін на продукти харчування населення стало обмежувати себе в їх споживанні, забезпечуючи власні потреби в обмінній енергії за рахунок економічно доступніших продуктів: хлібобулочних виробів, яєць, картоплі, овочів. Негативні тенденції у процесі забезпечення продовольчої безпеки держави посилюються починаючи з 2014 р., що пов'язано з економічною й політичною рецесією в Україні, нестабільністю економіки, зниженням купівельної спроможності населення.

Калорійність раціону харчування в Україні була на 21,0 % нижчою, ніж у середньому в країнах ЄС. Розрахунок індикаторів достатності споживання основних груп продуктів харчування населенням України показав, що їх фактичні рівні з усіх видів продовольства, крім картоплі, олії та хлібобулочних виробів, протягом 2010-2018 рр. були нижче рекомендованих норм (табл. 2). Найбільш значним відхиленням обсягів споживання від рекомендованих норм виявилось для молока і молочних продуктів, овочів, фруктів, ягід та винограду.

Необхідність гарантування продовольчої безпеки потребує підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення за умови застосування ефективної державної підтримки вітчизняних виробників сільсько-

господарської і харчової продукції та контролю імпорту для захисту внутрішнього ринку від недосконалої конкуренції та іноземної експансії.

Таблиця 2

Достатність споживання та економічна доступність продовольства в Україні в 2010–2018 рр.

Показник	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
<i>Індикатори достатності споживання продовольства на одну особу</i>									
М'ясо і м'ясопродукти	0,65	0,64	0,68	0,70	0,68	0,64	0,64	0,65	0,74
Молоко і молочні продукти	0,54	0,54	0,57	0,58	0,59	0,55	0,55	0,53	0,60
Яйця	1,00	1,07	1,06	1,07	1,07	0,97	0,92	0,94	0,79
Риба і рибопродукти	0,73	0,67	0,68	0,73	0,56	0,43	0,48	0,54	0,84
Цукор	0,98	1,01	0,99	0,98	0,96	0,94	0,88	0,80	0,85
Олія та інші рослинні жири	1,14	1,05	1,00	1,02	1,01	0,95	0,90	0,90	1,38
Картопля	1,04	1,12	1,13	1,09	1,14	1,11	1,13	1,16	0,61
Овочі та баштанні продовольчі	0,89	1,01	1,01	1,01	1,01	1,00	1,02	0,99	0,66
Фрукти, ягоди та виноград	0,53	0,58	0,59	0,63	0,58	0,57	0,55	0,59	0,51
Хліб і хлібні продукти	1,10	1,09	1,08	1,07	1,07	1,02	1,00	1,00	0,99
<i>Індикатори економічної доступності продовольства</i>									
% витрат на продукти харчування	51,6	51,3	50,1	50,1	51,9	53,1	49,8	47,9	47,7
Диференціація витрат на харчування за соціальними групами, разів	1,7	1,9	1,9	2,1	1,7	1,7	1,9	2,0	2,1
Індекс споживчих цін на продтовари	110,9	106,4	97,9	97,8	112,2	145,9	109,0	112,9	111,1
Індекс реальної заробітної плати	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	79,8	109,0	119,1	112,5

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

В Україні за 2010-2018 рр. обсяги виробництва окремих продуктів харчування зросли, зокрема, м'яса і м'ясопродуктів – на 14,4 %, олії та інших рослинних жирів – на 101,3 %, картоплі – на 20,3 %, овочів та баштанних продовольчих – на 12,0 %, фруктів, ягід та винограду – на 41,1 %, хліба і хлібних продуктів – на 78,4 %. Водночас обсяги виробництва молока і молочних продуктів зменшилися на 10,5 %, яєць – на 2,4 %, цукру – на 2,8 %. Нині за рахунок власного виробництва повністю забезпечується споживання населенням хліба і хлібних продуктів, яєць, овочів і баштанних продовольчих, картоплі, олії, цукру. Виробництво олійних, зернових культур значно перевищує фонд споживання, формуючи експортну базу країни.

Економічна доступність продовольства, як один із індикаторів продовольчої безпеки, характеризує рівень доходів населення, визначає реальну купівельну спроможність громадян до придбання харчових продуктів. У 2010-2018 рр. ціни на продовольчі товари в Україні, порівняно із заробітною платою, зростали випереджаючими темпами, що призвело до стійкого зниження рівня економічної доступності продовольства. Цю ж тенденцію підтверджує й динаміка споживчих витрат домогосподарств. До того ж, домогосподарства, що за рівнем середньодушових еквівалентних доходів належать до першого квінтिला, фактично перебувають на межі продовольчої небезпеки, оскільки частка їх споживчих витрат на продовольство наближається до порогового критерію (60 %).

Встановлено, що гарантування продовольчої безпеки забезпечують інститути ринкових механізмів господарювання та ціноутворення, соціальних

стандартів, технічного регулювання, сертифікації, безпеки і якості продукції, товарних і фінансових інтервенцій, продовольчого резервування, державної аграрної політики та заходів з підтримки товаровиробників, інфраструктурного забезпечення аграрного та продовольчого ринків, стратегічного макроекономічного планування, інформаційного та нормативно-правового забезпечення продовольчої безпеки (рис. 3).

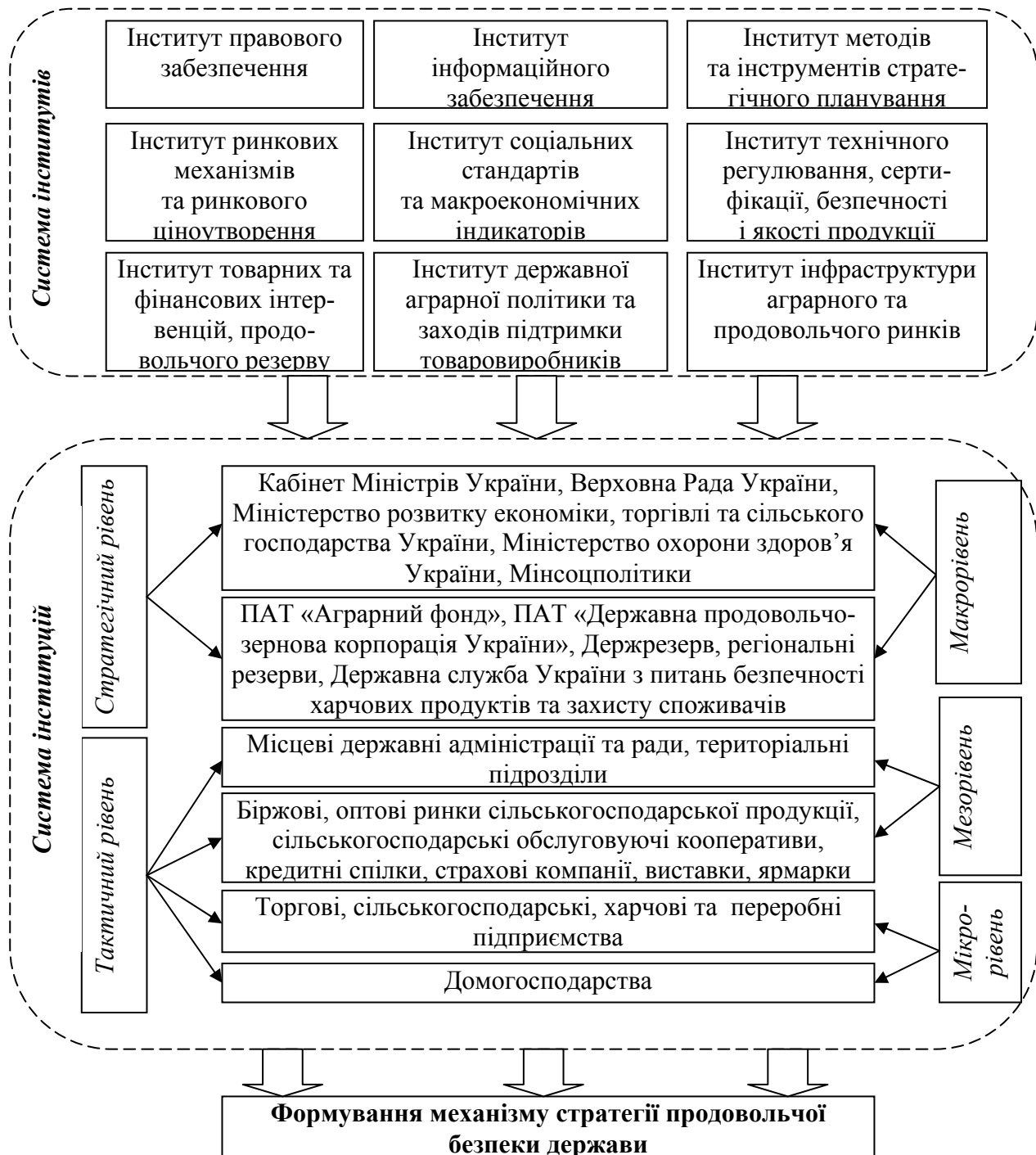

Рис. 3. Інституційний базис гарантування продовольчої безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

Основні інституції у сфері забезпечення продовольчої безпеки функціонують на макроекономічному, мезоекономічному та мікроекономічному рівнях. При цьому на стратегічному рівні державного управління

зосереджено інституції, що реалізують механізми формування стратегії продовольчої безпеки, а на тактичному рівні – інституції, що здійснюють реалізацію, координацію і моніторинг стратегії продовольчої безпеки.

Формуванню стратегії продовольчої безпеки в Україні перешкоджають недосконалість інституційного базису, яка не дає змогу повною мірою реалізувати потенціал держави у цьому напрямі. Поряд із цим, спостерігається: недосконалість фінансового, інформаційного й правового забезпечення; нерозвинутість стратегічного планування сталого розвитку агропродовольчого сектора економіки та окремих галузей сільського господарства; неефективність проведення державної аграрної політики, техніко-технологічної модернізації агропромислового виробництва, його переорієнтації на інвестиційно-інноваційні засади. До того уповільнюється процес створення інституційно ефективною системи державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, гармонізації вітчизняних норм і стандартів якості сільськогосподарської і промислової продукції з чинними вимогами країн-членів ЄС, захисту вітчизняних товаровиробників на міжнародних ринках та реалізації ефективною політики протекціонізму в умовах лібералізації зовнішньої торгівлі.

У четвертому розділі **«Організаційно-економічні засади формування й реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки держави»** розроблено організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки, обґрунтовано методичний підхід до формування системи інтегральних індикаторів оцінювання рівня продовольчої безпеки держави, визначено організаційно-економічні засади забезпечення стійкості агропродовольчого ринку в системі гарантування продовольчої безпеки держави.

Розроблено організаційно-економічний механізм формування і реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки, що складається з чотирьох блоків, відповідно до етапів розробки й реалізації стратегічного плану (рис. 4).

Для кожного блоку передбачено формування власної інформаційно-аналітичної бази, на основі якої здійснюється аналіз локальних трендів та стану продовольчої безпеки в оперативному режимі, а також розроблена система взаємодії між учасниками механізму формування і забезпечення продовольчої безпеки. Запропонована концептуальна модель організаційно-економічного механізму формування і реалізації стратегії в сфері забезпечення продовольчої безпеки держави враховує взаємодію суб'єктів, задіяних у процесі розробки стратегії продовольчої безпеки на державному рівні, інформаційно-аналітичне забезпечення стратегічного планування, стратегічний аналіз тенденцій і стану продовольчої безпеки, методичні підходи до діагностики і моніторингу внутрішніх та зовнішніх загроз, наукові засади розробки стратегії, а також комплекс інструментів державної політики. Її реалізація дає змогу своєчасно ідентифікувати наявність кризових станів в системі продовольчого забезпечення, застосовувати відповідні важелі і механізми регуляторної політики.

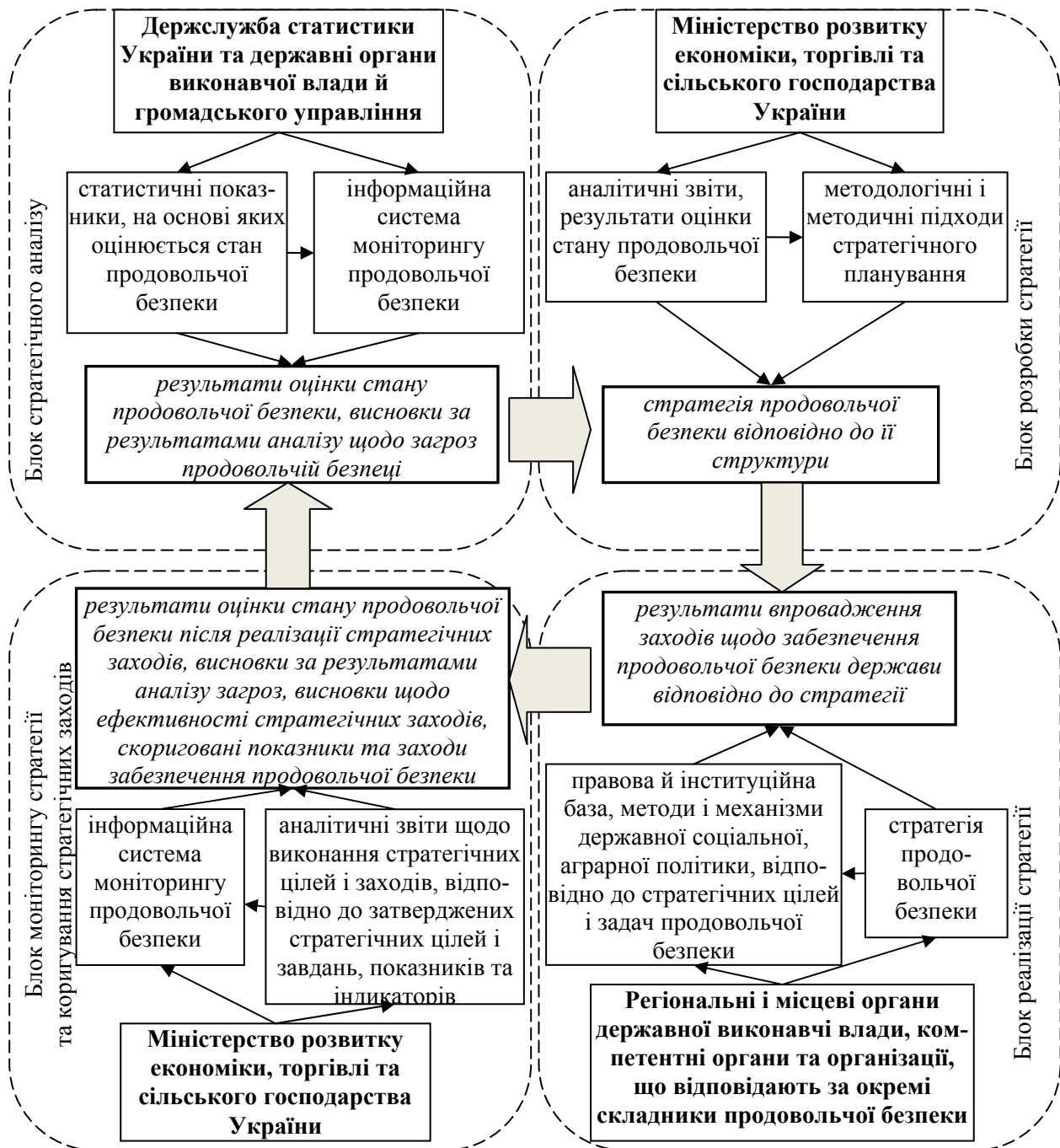

Рис. 4. Конструкт організаційно-економічного механізму формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

Для формування системи інтегральних індикаторів оцінювання рівня продовольчої безпеки держави розроблено методичний підхід, який передбачає розрахунок сукупності інтегральних індексів, побудованих за трендовими показниками. Для забезпечення зіставності, індикатори приводяться до єдиної розмірності шляхом порівняння з нормативним або оптимальним значенням. Кожній з груп показників відповідає частковий інтегральний індекс. Комплексний характеризуючий показник стану продовольчої безпеки держави розраховується як середнє арифметичне значення суми часткових інтегральних індексів (табл. 3).

Інтегральна оцінка рівня продовольчої безпеки України

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2010 р., разів
<i>I. Трендові показники виробництва продовольства</i>										
індекс достатності виробництва	2,25	2,80	2,73	2,97	3,26	3,36	3,74	3,85	4,04	1,80
індекс оптимальності рівня рентабельності аграрного виробництва	0,58	0,64	0,54	0,28	0,31	1,01	0,85	0,55	0,45	0,77
індекс росту продуктивності праці в сільському господарстві	1,83	1,25	0,97	1,26	1,13	0,98	1,23	0,99	1,16	0,63
Інтегральний індекс I₁	1,55	1,56	1,41	1,50	1,57	1,78	1,94	1,80	1,88	1,21
<i>II. Трендові показники продовольчої залежності</i>										
індекс оптимальності продовольчої незалежності	14,0	18,64	24,71	22,15	20,05	34,07	26,91	22,69	28,11	2,01
індекс оптимальності зростання цін на продукти харчування	0,84	1,02	1,28	1,09	0,91	0,80	1,04	0,95	1,09	1,29
індекс покриття імпорту продовольства експортом	11,9	11,11	20,06	18,53	19,89	32,14	36,38	34,93	47,81	4,02
Інтегральний індекс I₂	8,92	10,26	15,35	13,92	13,62	22,33	21,44	19,52	25,67	2,88
<i>III. Трендові показники забезпеченості продовольством</i>										
індекс співвідношення темпів росту реальної заробітної плати та споживчих цін на продовольство	0,99	1,02	1,17	1,11	0,83	0,55	1,00	1,05	1,01	1,02
індекс самозабезпеченості продовольством	1,02	1,13	1,06	1,15	1,20	1,22	1,29	1,30	1,36	1,33
індекс достатності споживання	0,86	0,88	0,88	0,89	0,87	0,82	0,81	0,81	0,80	0,93
Інтегральний індекс I₃	0,96	1,01	1,03	1,05	0,97	0,86	1,03	1,06	1,06	1,10
<i>IV. Трендові показники доступності продовольства і збалансованості раціону харчування</i>										
індекс оптимальності добової енергетичної цінності раціону	1,17	1,18	1,18	1,19	1,18	1,12	1,10	1,08	1,08	0,92
індекс збалансованості раціону споживання	0,50	0,50	0,52	0,53	0,53	0,51	0,52	0,52	0,53	1,05
індекс економічної доступності продовольства	1,16	1,17	1,20	1,20	1,16	1,13	1,20	1,25	1,26	1,08
Інтегральний індекс I₄	0,95	0,95	0,97	0,97	0,95	0,92	0,94	0,95	0,96	1,01
Інтегральний індекс продовольчої безпеки I_{інт}	3,09	3,44	4,69	4,36	4,28	6,47	6,34	5,83	7,39	2,39

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Найкращому стану продовольчої безпеки України відповідає найвище значення її інтегрального індексу. Оптимальні значення окремих індикаторів встановлені відповідно до «Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки», затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1379, наказів та рекомендацій Міністерства охорони здоров'я України та інших нормативно-правових актів.

Інтегральний індекс продовольчої безпеки держави за 2010-2018 рр. підвищився в 2,4 рази за рахунок зростання усіх субіндексів. Водночас істотні загрози на шляху гарантування продовольчої безпеки становлять низька рентабельність виробництва, незадовільні темпи росту продуктивності праці в сільському господарстві, зниження платоспроможного попиту населення, недостатність споживання й енергетична незбалансованість раціону.

Для виявлення загроз продовольчій безпеці, пов'язаних з нестабільністю агропромислового виробництва та порушення ринкової збалансованості обґрунтовано методичний підхід до оцінювання стійкості агропродовольчого ринку на основі системи індикаторів стабільності виробництва, дефіциту продовольства, рівня платоспроможного попиту та збалансованості раціону.

На основі розрахунків встановлено, що за 2010-2018 рр. спостерігається низький рівень стійкості виробництва цукру (66,4 %), олії та інших рослинних жирів (67,1 %), хліба і хлібних продуктів (67,0 %). Рівень загрози продовольчій безпеці внаслідок дефіциту обсягів внутрішнього виробництва виявився найбільш загрозливим для м'яса і м'ясопродуктів (41,7 %), молока і молокопродуктів (40,0 %), цукру (24,7 %), фруктів, ягід і винограду (45,8 %). Тому для задоволення споживчого попиту необхідно нарощувати обсяги виробництва цих видів продовольства або компенсувати їх за рахунок імпорту, що ставить під загрозу продовольчу незалежність у довгостроковій перспективі й сприятиме дальшій деградації агропромислового виробництва.

У п'ятому розділі «**Стратегічні пріоритети забезпечення продовольчої безпеки держави**» розроблено концептуальні засади гарантування продовольчої безпеки в системі реалізації Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, обґрунтовано стратегічні напрями забезпечення продовольчої безпеки України в умовах економічної інтеграції, вдосконалено організаційні засади моніторингу стану продовольчої безпеки держави.

Доведено, що забезпечення національної продовольчої безпеки у контексті Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, зокрема стратегічної цілі № 2 «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства», має здійснюватися з урахуванням стратегічних імперативів підтримання економічної доступності продовольства для населення на основі обґрунтування програм фінансової допомоги та забезпечення соціальними гарантіями найменш захищених груп населення, створення системи соціальних стандартів та їх підтримання, гарантування стабільної зайнятості населення, системи заходів організаційно-фінансової підтримки розвитку сімейних ферм.

Обґрунтовано стратегічні пріоритети забезпечення продовольчої безпеки України в умовах економічної інтеграції (рис. 5).

Рис. 5. Стратегічні пріоритети забезпечення продовольчої безпеки України в умовах економічної інтеграції

Джерело: розроблено автором.

Свою чергою, система стратегічних пріоритетів забезпечення продовольчої безпеки держави підпорядковується загальній стратегічній меті – укріплення продовольчої незалежності України за рахунок механізмів захисту внутрішнього агропродовольчого ринку та посилення міжнародної позиції у вирішенні світової продовольчої проблеми, максимальної реалізації потенціалу вітчизняного агропромислового виробництва. У підсумку це дає змогу врахувати зовнішні та внутрішні загрози продовольчій безпеці в умовах інтенсифікації й поглиблення інтеграційних економічних процесів та обґрунтувати відповідні механізми формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки з метою найбільш ефективного використання внутрішнього потенціалу та отримання стратегічних переваг від зовнішньої торгівлі та міждержавного співробітництва у продовольчій сфері.

В умовах посилення глобалізації та значного природно-ресурсного потенціалу України стратегічним пріоритетом забезпечення продовольчої безпеки визначено державну аграрну політику, орієнтовану на взаємодію з розвиненими країнами зокрема, країнами ЄС, у сфері реалізації міждержавних стандартів. До того ж необхідна подальша модернізація та реформування управління комплексним розвитком агропромислового виробництва України на засадах досвіду провідних країн світу та міждержавної координації у рамках загальноєвропейських стандартів.

Гарантування продовольчої безпеки держави в умовах зовнішньоторговельної експансії та експортно-сировинної моделі розвитку національної економіки потребує реформування державної політики в бік переорієнтації на високотехнологічне виробництво, обмеження експорту напівфабрикатів і товарів з низькою нормою додаткової вартості. Для цього також необхідна зміна стратегічного механізму торгової політики держави, стимулювання створення спільних підприємств та розвиток державно-приватного партнерства з транснаціональними корпораціями.

Забезпечення національних інтересів України на міжнародному аграрному ринку та продовольчої незалежності потребує створення оптимальної структури експортно-імпортних операцій. Для цього в рамках стратегії продовольчої безпеки та її реалізації необхідно провадити неперервний моніторинг динаміки і структури імпорту, відстежувати й аналізувати стратегічно важливі експортно-орієнтовані товари та встановлювати індикативні показники обмеження їх імпорту, схвалити національну концепцію продовольчої незалежності як складову стратегії продовольчої безпеки держави.

Обґрунтовано організаційні засади створення інформаційної системи моніторингу продовольчої безпеки держави (рис. 6). Функціями інформаційної системи визначено збір та консолідацію вхідних даних, аналіз, формування аналітичних звітів, зберігання результатів і надання оперативного доступу до інформації. Результатом проекту є сформована інформаційно-аналітична база оцінки стану продовольчої безпеки, загроз і можливостей, сильних і слабких сторін, висновки за результатами аналізу щодо показників продовольчого забезпечення населення, розвитку агропродовольчого сектора,

сільськогосподарського виробництва та ефективності товаровиробників, продовольчого забезпечення населення та споживання продуктів харчування, продовольчої незалежності й самозабезпеченості.

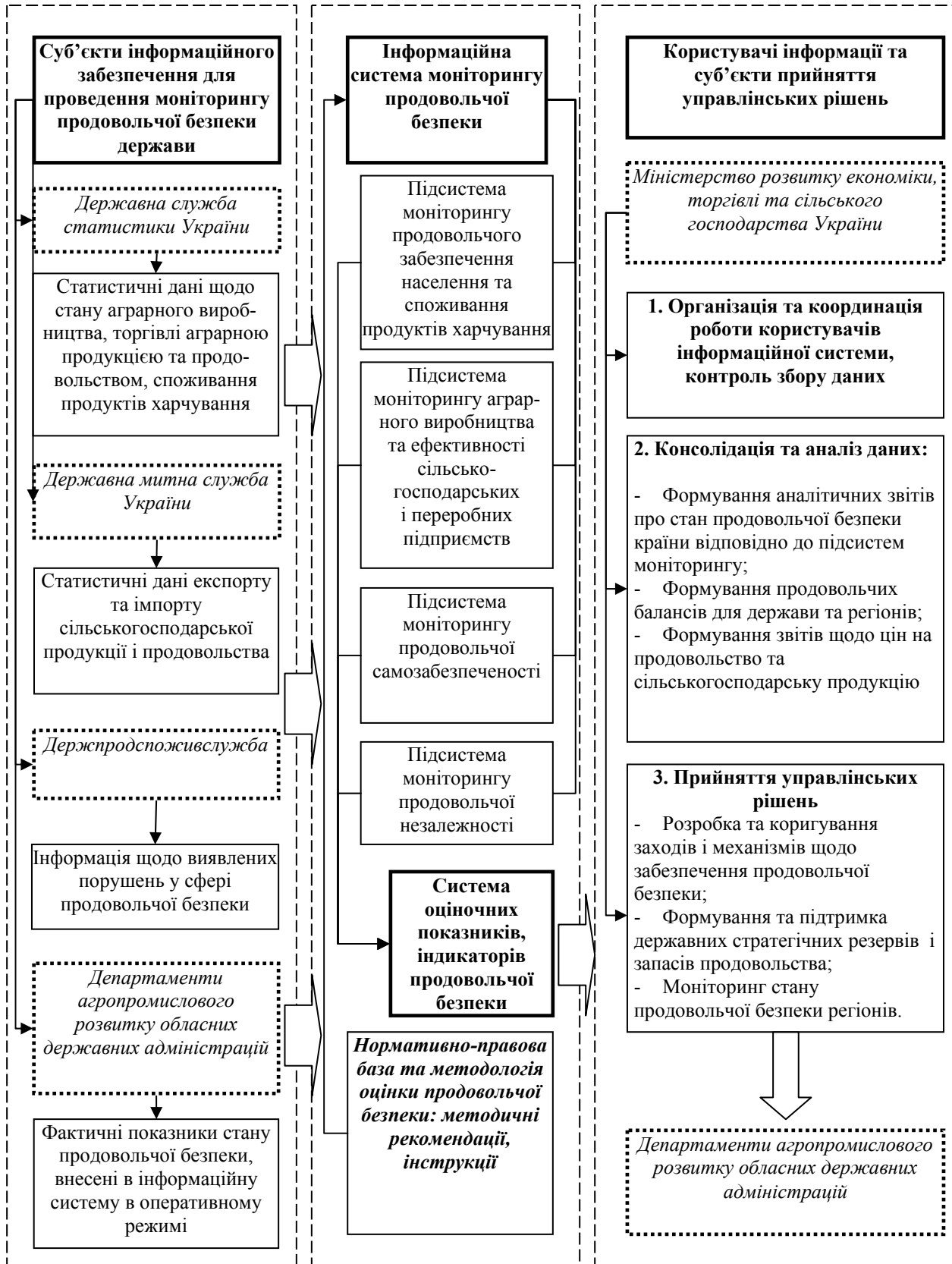

Рис. 6. Інформаційна система моніторингу продовольчої безпеки

Джерело: розроблено автором.

Інформаційна система моніторингу продовольчої безпеки дає змогу забезпечити користувачів всебічною, актуальною, своєчасною, об'єктивною інформацією про стан продовольчої безпеки держави, агропродовольчого сектора економіки, сільськогосподарського виробництва, продовольчої незалежності й самозабезпеченості, сформувати технічну, інформаційну й методологічну базу для комплексного формування і аналізу показників продовольчої безпеки, розробити прогноз і стратегію продовольчої безпеки держави.

Розроблено архітектоніку інформаційного забезпечення моніторингу стратегій гарантування продовольчої безпеки держави, що охоплює функціональні комплекси задач, прикладні підсистеми та програмно-технологічні інструменти моніторингу й стратегічного планування.

Реалізація стратегічних заходів із забезпечення продовольчої безпеки дасть змогу підвищити рівень економічної безпеки та рівень життя в Україні.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоноване новий підхід до розв'язання актуальної наукової проблеми – розроблення теоретико-методологічних та науково-практичних засад формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки держави. Проведене дослідження дало змогу сформулювати наступні висновки:

1. Теоретичне узагальнення засад стратегічного забезпечення продовольчої безпеки держави дало змогу виявити наукові підходи визначення змісту економічної стратегії: як управлінської діяльності з досягнення бажаного стану суб'єкта; як плану, центральним елементом якого є програмний компонент; як процесу розробки і впровадження змін та адаптації до них суб'єкта стратегічного планування; як державного документу, що визначає основні напрями розвитку та містить цілі, завдання, індикатори й відповідні механізми досягнення стратегічних цілей. Показано, що стратегію продовольчої безпеки держави слід розглядати як управлінський інструмент гарантування продовольчої безпеки, що визначає узагальнену модель майбутнього стану економіки із комплексом стратегічних напрямів, цілей, пріоритетів та завдань, обґрунтуванням необхідних ресурсів та розробок, інструментів досягнення та системи індикаторів для оцінки результативності стратегічних планів і програм секторального розвитку.

2. Доведено, що процес формування і реалізації стратегії продовольчої безпеки держави має охоплювати обґрунтування мети, аналіз тенденцій, визначення порівняльних переваг (сильних сторін), ідентифікацію викликів (загроз, згідно з розробленою класифікацією), визначення ризиків, встановлення стратегічних цілей, конкретизацію середньострокових цілей і завдання, розробку механізмів реалізації стратегії, системи моніторингу й оцінки результативності її реалізації, безпечності та якості продовольства. На методологічному рівні це дає змогу уніфікувати підходи до розробки стратегії продовольчої безпеки та індикаторів оцінювання її ефективності, удосконалити структуру й методичні

засади державних програм, методичних рекомендацій та інструкцій у сфері забезпечення продовольчої безпеки на всіх рівнях державного управління.

3. Розвинуто методологічні засади обґрунтування цільових орієнтирів забезпечення продовольчої безпеки держави на основі виокремлення збалансованої системи відповідних показників. Визначено фактичні та побудовано прогностичні цільові показники фінансового забезпечення аграрної політики, соціального забезпечення, регулювання внутрішнього ринку ресурсного та інфраструктурного забезпечення, державного управління, а також побудовано їх прогностичні значення методом екстраполяції. Отримано темпи приросту цільових індикаторів на період до 2023 р.: обсяг аграрного виробництва – до 64 %, зростання цін на продовольство – не вище, ніж на 5 %, скорочення імпорту – 23 %, зростання експорту – не вище, ніж на 2,2 %. У науково-прикладному плані це дає змогу взаємоузгодити і структурувати стратегічні цілі, пріоритети, цільові прогностичні показники та встановити причинно-наслідкові зв'язки між ними, підвищити гнучкість стратегії та інструментів її реалізації, здійснювати ефективне планування й контроль показників продовольчої безпеки держави.

4. Обґрунтовано методологічний підхід до стратегічного аналізу продовольчої безпеки держави на основі удосконаленої системи макроіндикаторів, приведення показників за їх абсолютними значеннями до єдиної розмірності відносно оптимального або нормативного значення, підтвердження стійкості слабких і сильних сторін, можливостей і загроз. За результатами стратегічного аналізу встановлено, що слабкими сторонами продовольчої безпеки України з негативною динамікою є незбалансованість раціону та недостатність споживання продуктів харчування. Завершальним етапом стратегічного аналізу продовольчої безпеки є встановлення стратегічних цілей і задач, обґрунтування пріоритетних напрямів реалізації державної політики, до яких віднесено скорочення імпорту та нарощування обсягів власного виробництва, підвищення економічної доступності продовольства для населення, посилення продовольчої незалежності та самозабезпеченості ринку.

5. На основі узагальнення міжнародного досвіду реалізації стратегій забезпечення продовольчої безпеки держави встановлено, що інструментами гарантування такої безпеки у провідних країнах світу є прогресивні механізми підтримки й забезпечення сталого інноваційно-орієнтованого розвитку агропродовольчого сектора економіки, регулювання ціноутворення на продовольство, збалансована за критерієм норми додаткової вартості зовнішньоекономічна торговельна політика, соціально-економічна політика забезпечення якісних і доступних харчових продуктів для всіх верств населення. Обґрунтовано, що національна стратегія продовольчої безпеки має враховувати переваги та загрози, пов'язані з розвитком міжнародних та локальних інтеграційних процесів, бути зорієнтованою на ендогенні чинники гарантування продовольчої самозабезпеченості й незалежності держави.

6. На підставі порівняльного аналізу стану продовольчої безпеки на глобальному рівні за системами індикаторів міжнародних організацій

Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН й Інституту економічних досліджень «The Economist Intelligence Unit» встановлено, що Україна, маючи значний аграрний потенціал, відстає як за рейтингом, так і за складниками інтегрального індексу продовольчої безпеки від референтних країн. За значенням індексу глобальної продовольчої безпеки (Global Food Security Index), Україна в 2018 році посідала 76 позицію в рейтингу із 133 країн світу за рівнем продовольчої безпеки (у 2017 р. – 63 позицію). Водночас у 2018 р. домогосподарства України витрачали в 2,4 рази більше коштів на продукти харчування, ніж у 2010 р., що до того ж перевищує середньосвітове значення на 1,9 %. Негативно на продовольчу безпеку України нині впливають низький рівень розвитку інфраструктури продовольчого ринку (на 8,4 % нижче середньосвітового рівня) та волатильність сільськогосподарського виробництва (на 11,2 % нижче середньосвітового рівня).

7. У динаміці продовольчої безпеки України виявлено такі основні тенденції: незбалансованість споживання основних продуктів харчування, низький платоспроможний попит населення, перевищення темпів зростання споживчих цін на продовольчі товари над темпами зростання доходів. Так, витрати населення на продовольство за 2017–2018 рр. зросли на 15,9 %, а порівняно з 2010 р. – у 1,5 рази. Протягом 2010–2018 рр. обсяги споживання фруктів, ягід та винограду зросли на 5,4 %, хліба і хлібних продуктів – на 11,2 %. Водночас ємність продовольчого ринку цукру зменшилась на 25,1 %, олії та інших рослинних жирів – на 25,8 %, картоплі – на 26,1 %, м'яса і м'ясопродуктів – на 6,2 %, молока і молочних продуктів – на 11,6 %, яєць – на 12,4 %. Основною причиною погіршення стану продовольчої безпеки держави є низька купівельна спроможність населення. Частка витрат на придбання продуктів харчування в Україні в 4,5 рази перевищує аналогічний показник в країнах-членах ЄС. Показано, що за наявності значного потенціалу агропродовольчого сектора економіки, в Україні рівень споживання основних груп продуктів харчування перебуває нижче раціональних норм.

8. Встановлено, що формування стратегії продовольчої безпеки держави стримують істотні вади правового й інституціонального забезпечення, зокрема відсутність порядку розробки державної стратегії продовольчої безпеки на законодавчому рівні, відсутність системного правового регулювання стратегічних напрямів забезпечення продовольчої безпеки та фрагментарність нормативно-правових актів у цій сфері, нестача дієвих механізмів стратегічного забезпечення продовольчої безпеки, системи оцінки й моніторингу загроз, інформаційного забезпечення, обмеженість повноважень державних органів влади, на які покладено виконання функцій із гарантування продовольчої безпеки.

9. Розроблено організаційно-економічний механізм формування і реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки держави, який базується на поетапному проведенні стратегічного аналізу, розробки, реалізації стратегії, моніторингу й коригування стратегічних заходів, впорядкуванні процесів взаємодії суб'єктів із гарантування продовольчої безпеки на державному й регіональному рівнях. Для ефективного впровадження окресленого

організаційно-економічного механізму методологічно обґрунтовано підхід до діагностики й моніторингу індикаторів продовольчої безпеки, що дає змогу сформувати інформаційно-аналітичну базу для прийняття стратегічних управлінських рішень, а також системно реалізувати комплекс інструментів державної аграрної, продовольчої й економічної політик.

10. Обґрунтовано методичний підхід до оцінювання рівня продовольчої безпеки держави на основі обчислення інтегральних індексів, що дає змогу врахувати тенденції виробництва продовольства та його відповідності споживчому попиту в Україні, залежності агропродовольчого сектора економіки від імпорту, забезпеченості продовольчою та сільськогосподарською продукцією, якості й доступності продовольства. Оцінювання рівня продовольчої безпеки за цим методичним підходом показало, що його зростання у 2010–2018 рр. у середньому в 2,4 рази. При цьому позитивною є тенденція до зростання продовольчої незалежності держави, інтегральне значення індикатора якої в 2018 р. становило 7,1 %. Водночас рівень продовольчої незалежності України нині на 12,9 відсоткового пункта нижче міжнародних стандартів та на 22,9 відсоткового пункта – національних нормативів, що, в умовах глобалізації, створює перешкоди на шляху сталого розвитку національного господарства.

11. Доведено, що досягнення стійкості та збалансованості агропродовольчого ринку за попитом і пропозицією є пріоритетним напрямом забезпечення продовольчої безпеки та достатнього рівня споживання продовольства населенням. Розроблено методичні положення з оцінювання стійкості агропродовольчого ринку на основі системи індикаторів стабільності виробництва, величини дефіциту продовольства, рівня платоспроможного попиту та збалансованості. Встановлено, що у 2010-2018 рр. низьким рівнем стійкості характеризувалося виробництво цукру (66,4 %), олії та інших рослинних жирів (67,1 %), хліба і хлібних продуктів (67,0 %). Рівень загрози продовольчій безпеці внаслідок дефіциту м'яса і м'ясопродуктів становив 41,7%, молока і молокопродуктів – 40,0 %, цукру – 24,7 %, фруктів, ягід і винограду – 45,8 %. Обґрунтовано стратегічні напрями вдосконалення управління інфраструктурою агропродовольчого ринку як чинника гарантування продовольчої безпеки держави.

12. Розроблено концептуальні засади стратегічного забезпечення продовольчої безпеки в системі реалізації Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року. Стратегічними пріоритетами визначено: збереження села та інклюзивний розвиток аграрної сфери в контексті підвищення рівня та якості життя; створення робочих місць; екологізацію агропромислового виробництва продуктів харчування; модернізацію виробничої інфраструктури; розвиток системи державної підтримки сімейних фермерських господарств шляхом надання їм податкових пільг; підвищення економічної доступності продовольства для населення на основі регулювання системи соціальних стандартів, надання адресної продовольчої допомоги окремим групам населення, стимулювання продовольчої незалежності на рівні регіонів та об'єднаних територіальних громад.

13. Досліджено наукові підходи до стратегічного забезпечення продовольчої безпеки з використанням міжнародного досвіду та доведено, що ефективні стратегії державного гарантування продовольчої безпеки базуються на системі державної підтримки національних товаровиробників, державному й наддержавному регулюванні аграрних і продовольчих ринків, ринкових і квазіринкових механізмах ціноутворення на сільськогосподарську продукцію та продовольство, комплексі програм продовольчої допомоги населенню, стандартах якості і безпечності продукції, підвищення продовольчої незалежності і самозабезпечення продукцією з високою нормою додаткової вартості. Обґрунтовано методологічні підходи до створення стратегії продовольчої безпеки України в умовах світової економічної інтеграції на основі системи пріоритетів стимулювання розвитку експорту харчових продуктів й органічної сільськогосподарської продукції та участі у ньому підприємств малого та середнього бізнесу, імперативів захисту внутрішнього ринку з урахуванням використання механізму тарифних квот у рамках двосторонніх торговельних угод, заборони та обмеження імпорту на підставі санітарних та фітосанітарних заходів.

14. Обґрунтовано організаційні засади створення інформаційної системи моніторингу продовольчої безпеки держави. Визначено суб'єктний склад інформаційного забезпечення моніторингу, структуру інформації, що надходить до інформаційної системи, розроблено архітектуру програмного рішення моніторингу продовольчої безпеки, що охоплює функціональні комплекси, прикладні підсистеми, програмно-технологічні інструменти моніторингу та стратегічного планування, користувачів інформації та суб'єктів прийняття управлінських рішень. Процес моніторингу зорієнтований на консолідацію в інформаційній системі даних статистичної звітності за визначеним набором індикаторів продовольчої безпеки, наданих інституційними одиницями в оперативному режимі у форматі відомчої статистичної звітності. Науково-прикладним результатом є консолідація вхідних і вихідних інформаційних потоків та створення цілісної інформаційно-аналітичної бази для ухвалення стратегічних управлінських рішень, що дає змогу систематизувати й оптимізувати державні інформаційні ресурси, своєчасно отримувати інформацію для аналізу й оцінки стану продовольчої безпеки, об'єктивно оцінювати стан продовольчої безпеки, формувати аналітичні звіти, розробляти стратегічні плани і прогнози, оперативно реагувати на можливі загрози продовольчій безпеці та здійснювати коригувальні заходи для протидії чинникам негативного впливу на продовольчу безпеку держави.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії:

1. Мостова А. Д. Стратегічне забезпечення продовольчої безпеки України. Харків : Друкарня Мадрид. 2019. 312 с. (18,4 ум. друк. арк.).
2. Mostova A. D. Theoretical and Methodical Aspects of Assessing the State of Food Security of the Country. *Management of Modern Socio-Economic Systems*. Kaunas : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2017. Vol. 1. Pp. 134–149. (1,0 ум. друк. арк.).
3. Mostova A. D. The European Experience of State Regulation of Food Security. *Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities*. Kielce : Publishing House "Baltija Publishing", 2019. Pp. 94–107. (1,1 ум. друк. арк.).
4. Мостова А. Д. Роль стратегії продовольчої безпеки в забезпеченні конкурентоспроможності України. *Маркетингове стратегічне управління конкурентоспроможністю на мікро-, мезо- і макрорівнях / за наук. ред. І. В. Тараненко*. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2017. С. 177–190. (1,3 ум. друк. арк.).

Статті у наукових фахових виданнях України, інших держав, а також у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

5. Мостова А. Д. Стратегія продовольчої безпеки держави: теоретико-методичний аспект. *Економіка та держава*. 2016. № 5. С. 38–42. (0,7 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus*).
6. Mostova A. A Methodological Approach to the Strategic Analysis of Food Security. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. Vol. 3. No. 5. Pp. 319–328. (1,1 ум. друк. арк.) (включено до: *Web of Science, Index Copernicus, DOAJ, RePEc*).
7. Мостова А. Д. Теоретичні аспекти формування стратегії продовольчої безпеки країни. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 19. С. 27–33. (0,8 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus*).
8. Мостова А. Д. Удосконалення методичного забезпечення аналізу стану продовольчої безпеки країни. *Економіка та держава*. 2017. № 10. С. 42–47. (0,9 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus*).
9. Мостова А. Д. Теоретичні аспекти інноваційного маркетингу та маркетингу інновацій. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2017. № 1 (22). С. 79–86. (0,5 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *DOAJ, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory*).
10. Мостова А. Д. Інформаційна система моніторингу продовольчої безпеки. *Моделювання регіональної економіки*. 2018. № 1 (31). С. 348–362. (0,8 ум. друк. арк.) (фахове видання).
11. Мостова А. Д. Розвиток інфраструктури продовольчого ринку як умова гарантування продовольчої безпеки. *Моделювання регіональної економіки*. 2018. № 2 (32). С. 203–217. (0,8 ум. друк. арк.) (фахове видання).

12. Мостова А. Д. Загрози продовольчій безпеці держави. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 4 (21). С. 100–107. (0,9 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus*).
13. Мостова А. Д. Зарубіжний досвід державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2019. Вип. 26. Ч. 2. С. 7–14. (1,0 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus*).
14. Мостова А. Д. Стратегічні карти у формуванні стратегії продовольчої безпеки держави. *Академічний огляд*. 2019. № 2 (51). С. 15–27. (1,0 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Polish Scholarly Bibliography, DOAJ, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory*).
15. Мостова А. Д. Інформаційне забезпечення моніторингу продовольчої безпеки. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 33. С. 103–109. (0,9 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus*).
16. Мостова А. Д. Сучасний стан продовольчої безпеки України та методичні підходи до його оцінки. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 43. С. 59–68. (1,0 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus*).
17. Мостова А. Д. Збалансована система показників як інструмент розробки стратегії продовольчої безпеки держави. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Економіка і управління»*. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 12–19. (0,7 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus*).
18. Мостова А. Д. Міжнародний досвід оцінки продовольчої безпеки держави. *Інтелект XXI*. 2019. Вип. 4. С. 14–19. (0,8 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus*).
19. Мостова А. Д. Оцінка продовольчої безпеки держави на міжнародному рівні. *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво»*. 2019. Вип. 4 (109). С. 13–19. (0,7 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus*).
20. Мостова А. Д. Правове забезпечення стратегії продовольчої безпеки держави. *Бізнес-навігатор*. 2019. Вип. 4 (53). С. 57–61. (0,7 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus*).
21. Мостова А. Д. Стратегічні аспекти економічного розвитку держави. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Т. 4. № 2. С. 87–97. (0,9 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus*).
22. Мостова А. Д. Інституційне забезпечення продовольчої безпеки держави. *Проблеми економіки*. 2019. № 3 (41). С. 68–76. (1,1 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Ulrich's, EBSCO, Index Copernicus, DOAJ, Research Bib, RePEc*).
23. Мостова А. Д. Формування стратегії продовольчої безпеки держави. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2019. № 2. С. 102–114. (0,8 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *DOAJ, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory*).

24. Мостова А. Д. Зовнішньоекономічні аспекти продовольчої безпеки держави. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Т. 4. № 3. С. 86–96. (0,9 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus*).

25. Мостова А. Д. Механізми інтервенцій у забезпеченні продовольчої безпеки держави: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка*. 2019. Вип. 202. С. 23–33. (0,7 ум. друк. арк.) (фахове видання).

26. Мостова А. Д. Стратегії продовольчої безпеки країн ЄС. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, Серія «Економічні науки»*. 2019. № 2. С. 327–338. (0,7 ум. друк. арк.) (фахове видання; включено до: *Index Copernicus, Research Bib, CiteFactor*).

27. **Mostova A.**, Kliuchnyk R. Development of the Balanced Scorecard for the State's Strategy of Food Security. *Espacios*. 2019. Vol. 40. No. 44. P. 6. URL : <http://www.revistaespacios.com/a19v40n44/19404406.html> (1,0 / 0,6 ум. друк. арк.) (авторський внесок полягає у розробці збалансованої системи показників продовольчої безпеки держави та обґрунтуванні рекомендацій щодо стратегічних напрямів реалізації стратегії продовольчої безпеки) (включено до: *Scopus*).

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

28. Мостова А. Д. Стратегія продовольчої безпеки держави. *Аналіз сучасних тенденцій забезпечення ефективності економіки країни : зб. матер. Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 12-13 січня 2018 р.). Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2018. С. 46–48. (0,2 ум. друк. арк.).

29. Мостова А. Д. Методичне забезпечення оцінювання стану продовольчої безпеки держави. *Розвиток соціально-економічних систем в сучасних умовах: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 2-3 лютого 2018 року). Херсон : Молодий вчений, 2018. С. 12–15. (0,2 ум. друк. арк.).

30. Мостова А. Д. Методика стратегічного аналізу продовольчої безпеки. *Стратегії інноваційного розвитку економіки країни: проблеми, перспективи, ефективність : зб. тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих учених* (м. Київ, 24 лютого 2018 р.). Київ : Аналітичний центр «Нова Економіка», 2018. С. 30–35. (0,2 ум. друк. арк.).

31. Мостова А. Д. Продовольча безпека держави як об'єкт стратегічного планування. *Стратегічні напрями економічної та соціальної політики у ринкових умовах : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 10 березня 2018 р.). Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2018. С. 25–29. (0,3 ум. друк. арк.).

32. Мостова А. Д. Оцінка продовольчої безпеки за допомогою swot-аналізу. *Перспективи розвитку економічної системи з урахуванням сучасних євроінтеграційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практичної*

конференції (м. Дніпро, 17 березня 2018 р.). Дніпро : НО «Перспектива», 2018. С. 21–24. (0,2 ум. друк. арк.).

33. Мостова А. Д. Оцінка стану продовольчої безпеки країни. *Сучасні напрямки розвитку ринкової економіки на засадах конкурентоспроможності, інноваційності та сталості : матер. доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 6 квітня 2018 р.). Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2018. С. 29–33. (0,2 ум. друк. арк.).

34. Mostova A. D. Balanced Scorecard for Strategy of Food Security of the State. *Problems of Modern Science: Materials of the International Scientific Conference* (Namur, 30 March, 2018). Namur : Fadette editions, 2018. Pp. 15–19. (0,2 ум. друк. арк.).

35. Мостова А. Д. Застосування збалансованої системи показників у стратегії продовольчої безпеки держави. *Modern Transformation in the Age of Globalization : Materials of the II International Scientific Conference of Economy and Management* (Klaipeda, 23 March, 2018). Klaipeda : Baltija Publishing, 2018. Pp. 28–30. (0,2 ум. друк. арк.).

36. Mostova A. D. Strategic Mechanisms of the State Regulation of Food Security in EU. *Research and Innovation: Materials of the International Scientific Conference* (New York, 27 February, 2019). New York : Yunona Publishing, 2019. Pp. 19–22. (0,2 ум. друк. арк.).

37. Mostova A. D. The Experience of a Balanced Scorecard in World Science. *Die Relevanz und die Neuheit der modernen wissenschaftlichen Studien : der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ЛІГОУ» zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz* (Wien, 23 August, 2019). Wien : NGO «Europäische Wissenschaftsplattform», 2019. B. 1. S. 26–30. (0,4 ум. друк. арк.).

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

38. Мостова А. Д., Вініченко І. І. Стратегія як інструмент забезпечення економічного розвитку держави. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2016. № 3. С. 91–96. (0,6 / 0,3 ум. друк. арк.) (авторський внесок полягає у визначенні наукових підходів до поняття стратегії економічного розвитку) (включено до: *Index Copernicus*).

АНОТАЦІЯ

Мостова А. Д. Стратегія забезпечення продовольчої безпеки держави: теорія, методологія, практика. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Чернігівський національний технологічний університет, Чернігів, 2020.

Досліджено поняття стратегій економічного розвитку та обґрунтовано їх роль у забезпеченні економічної безпеки держави. Розкрито сутність продовольчої безпеки як об'єкта стратегічного макроекономічного планування.

Удосконалено теоретичні підходи до формування й реалізації стратегії продовольчої безпеки. Обґрунтовано методологічні засади розробки стратегії продовольчої безпеки держави з використанням збалансованої системи показників. Розроблено теоретико-методологічні засади стратегічного аналізу продовольчої безпеки держави. Проведено дослідження наукового забезпечення формування й реалізації державних стратегій продовольчої безпеки на основі міжнародного досвіду. Проаналізовано основні тенденції забезпечення продовольчої безпеки держави та оцінено вплив глобалізаційних чинників. Узагальнено правове та інституційне забезпечення стратегій продовольчої безпеки України. Розроблено організаційно-економічний механізм формування й реалізації стратегії продовольчої безпеки держави. Розроблено методіку оцінювання стратегічного рівня продовольчої безпеки. Визначено організаційні засади створення інформаційної системи моніторингу національної продовольчої безпеки. Обґрунтовано концептуальні засади гарантування продовольчої безпеки в системі реалізації Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року. Визначено стратегічні напрями забезпечення продовольчої безпеки України в умовах економічної інтеграції. Удосконалено напрямки управління розвитком інфраструктури агропродовольчого ринку в системі забезпечення продовольчої безпеки держави.

Ключові слова: стратегія, продовольча безпека, стратегічний аналіз, споживання, харчування, моніторинг, агропродовольчий сектор.

АННОТАЦІЯ

Мостовая А. Д. Стратегия обеспечения продовольственной безопасности государства: теория, методология, практика. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Черниговский национальный технологический университет, Чернигов, 2020.

Исследовано понятие стратегий экономического развития и обоснована их роль в обеспечении экономической безопасности государства. Раскрыта суть продовольственной безопасности как объекта стратегического макроэкономического планирования. Усовершенствованы теоретические подходы к формированию и реализации стратегии продовольственной безопасности. Обоснованы методологические подходы к разработке стратегии продовольственной безопасности государства с использованием сбалансированной системы показателей. Разработаны теоретико-методологические основы стратегического анализа продовольственной безопасности государства. Проведено исследование научного обеспечения формирования и реализации государственных стратегий продовольственной безопасности на основе международного опыта. Проанализированы основные тенденции обеспечения продовольственной безопасности государства и выявлено влияние глобализационных факторов. Исследовано правовое и институциональное обеспечение стратегий продовольственной безопасности

Украины. Разработан организационно-экономический механизм формирования и реализации стратегии продовольственной безопасности государства. Разработана методика оценки стратегического уровня продовольственной безопасности. Определены организационные подходы к созданию информационной системы мониторинга национальной продовольственной безопасности. Обоснованы концептуальные основы обеспечения продовольственной безопасности в системе реализации Целей устойчивого развития Украины на период до 2030 года. Определены стратегические направления обеспечения продовольственной безопасности Украины в условиях экономической интеграции. Усовершенствованы направления управления развитием инфраструктуры агропродовольственного рынка в системе обеспечения продовольственной безопасности.

Ключевые слова: стратегия, продовольственная безопасность, стратегический анализ, потребление, питание, мониторинг, агропродовольственный сектор.

ABSTRACT

Mostova A. D. State Food Security Strategy: Theory, Methodology, Practice. – Manuscript.

The Thesis for a Degree of Doctor of Economic Sciences in the Specialty 08.00.03 – Economics and Management of National Economy. – Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, 2020.

The concept of economic development strategies is investigated and their role in ensuring the economic security of the state is substantiated. The concept of food security as an object of strategic macroeconomic planning is disclosed. Theoretical approaches to the formation and implementation of the state food security strategy have been improved. The structure of the food security strategy has been developed in accordance with the production, the formation of the internal market, the resource potential and the safety and quality of food, which will allow to establish common approaches and methodological bases for the development of the strategy as a state document. The classification of food security threats has been developed, which includes management threats at the level of public administration and at the level of agricultural producers; market threats at the level of foreign economic activity of the country and at the level of the internal market; social threats in the field of ensuring a high standard of living for population and in the field of product quality assurance; natural threats are unrelated and unrelated to the impact of human activity.

The methodological bases of development of the state food security strategy with the use of balanced scorecard are substantiated, which allows to define strategic goals and targets in accordance with the financial support of agricultural policy; social security of the population; regulation and infrastructure of the internal market; government and food security resources. Theoretical and methodological foundations of the strategic analysis of the state food security on the basis of a comprehensive analysis of the external and internal environment using a system of indicators for the

evaluation of agricultural production, the agrarian market, resources of the agrarian sector, food consumption.

The research of scientific support for the formation and implementation of state food security strategies based on international experience has been conducted and the directions for improving the food security strategy based on the system of subsidies and compensation have been substantiated. The basic tendencies of providing food security of the state are analyzed and influence of globalization factors is revealed. The role of the agri-food sector of the economy and the formation of solvent demand in food security are investigated. Analysis of Ukraine's food security trends has shown that the main problems are imbalanced food consumption. The main reason for the deterioration of food security is the low purchasing power of the population. The high differentiation of the standard of living of the population by social groups and the economic inaccessibility of food due to the low and unstable incomes of the population, the growth of consumer prices for foodstuffs at a faster rate than the incomes, does not allow to ensure food security at a sufficient level for a qualitative and complete nutrition of the population. Unlike consumers in economically developed countries, Ukrainians are forced to spend most of their income on food. The legal and institutional support of Ukraine's food security strategies is generalized. The strategic priorities for improving the institutional security of Ukraine's food security and public policy measures have been identified.

An organizational and economic mechanism for the formation and implementation of the state food security strategy has been developed, which takes into account the interaction of actors involved in the process of developing a food security strategy at the state level, information and analytical support for strategic planning, strategic analysis of trends and status of food security, methodological and methodological approaches to the diagnosis and monitoring of internal and external threats, methodical basis for strategy development state document, as well as a set of instruments and mechanisms of state agrarian policy. The organizational and economic mechanism will allow to identify the critical crises in the food security system, to apply appropriate levers and mechanisms and thereby strengthen the state food security.

The method of estimation of the strategic level of food security on the basis of the developed system of indicators is developed on the basis of: the evaluation of production trends and its compliance with internal needs; the dependence of the country's food supply and the agricultural sector's resource supply on imported supplies; estimates of stock dynamics; assessing the quality and availability of food, nutritional balance, and integrated indices, which will help localize identified problems and concentrate public resources, increase the effectiveness of the implementation of the food security strategy. The organizational principles of creation of information system for monitoring of national food security, which will allow to systematize and optimize state information resources, to receive timely information for analysis and assessment of the state of food security from different sources, to objectively assess the state of food security in the reporting period, to formulate analytical reports, strategic plans and forecasts, respond promptly to

possible food security threats and take corrective action to counteract the impact on food security.

The conceptual bases of guaranteeing food security in the system of realization of the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030 are substantiated. economic accessibility for the food population. The strategic directions of ensuring food security of Ukraine under economic integration are defined, including the system of measures for improvement and development of the system of control over the quality and safety of agricultural products and food, directions of increasing food independence and self-sufficiency, strengthening of Ukraine's role in ensuring international food security, increasing quotas food imports into the EU, expansion of foreign markets for Ukrainian exporters, stimulation of exports, stimulating participation in the export of small and medium-sized enterprises. The directions of managing the development of the agro-food market infrastructure in the state food security system have been improved.

Key words: strategy, food security, strategic analysis, consumption, nutrition, monitoring, agri-food sector.